

До історії Чернігівського історичного музею у 20-х рр. ХХ ст.

Загибель архіву Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського довоєнного часу суттєво ускладнює відтворення цього яскравого і водночас драматичного періоду його розвитку. Бодай частково компенсувати цю прикру втрату можна тільки шляхом систематичного пошуку документальних і наративних джерел в архівосховищах України та Росії. З-поміж них на особливу увагу заслуговують епістолярні пам'ятки, завдяки яким історія музею набуває антропологічного виміру й людського обличчя. Це тим більш важливо, коли йдеться про музейників і учених, які “не розминулися” на своєму життєвому віку з бездушною машиною тоталітарної держави й раніше або пізніше, так чи інакше стали її жертвами. У такий спосіб, між іншим, ми відновлюємо історичну справедливість й повертаємо їхні імена із забуття, страшнішого за саму смерть...

Добірка документів, що публікуються нижче, складається з листів, виявлених в особових фондах С.С. Гамченка, П.І. Смолічева та В.А. Шугаєвського, що зберігаються у науковому архіві Інституту археології НАН України й Державному архіві Чернігівської області. Їх автори – співробітники Чернігівського історичного музею, відомі археологи П.І. Смолічев та С.Г. Баран-Бутович, які в середині 20-х рр. ХХ ст. активно і плідно вивчали вітчизняні старожитності.

Листи засвідчують інтенсивну працю дослідників і досить напружену атмосферу в музейних установах, що стали об'єктами усіляких експериментів, які ставили під загрозу саме їх існування як наукових установ, а також тісні неформальні взаємини у фаховій спільноті. Крім того, листи містять інформацію про участь чернігівських музейників в археологічних дослідженнях в інших регіонах України.

Документи друкуються мовою оригіналу згідно з сучасними правописними нормами зі збереженням усіх стилістичних та лексичних особливостей авторського тексту. Граматичні помилки й описки виправлено без застережень, пунктуацію приведено у відповідність до сучасних вимог. У примітках наведено відомості про осіб та установи, що згадуються в листах.

№ 1

Лист П.І. Смолічева¹ до П.П. Курінного²

18 січня 1926 р.

Вельмишановний Петре Петровичу !

Вибачте, будь ласка, що турбую Вас своїм листом. Справа в тому, що один із наших музейних робітників, молодий, але ж, безумовно, преданий ділу, хоче поглибити свої знання, чого він не має змоги зробити у нас. Моя думка така, що найкраще їй перейти куди-небудь до Києва, де дійсно можна зробити більш ніж у Чернігові. Може вона й улаштується в Києві, але ж бажано було б, аби вона не втрачала зв'язок із музейною справою. Співробітник цей – Таїсія Миколаївна Головинська³, мій помічник, із яким я працюю вже 2 роки. Мені страшенно жаль втрачати такого помічника, але ж в даному випадкові я рахуюся не тільки зі своїми настрями, але беру на увагу й її інтереси. Для музейної справи взагалі – це робітник цінний й його потрібно зберегти,

бо такі люди не часто трапляються, але ж треба покерувати ним. Таїсію Миколаївну як робітника й людину добре знають Микола Омелянович Макаренко⁴ по роботі під час дослідів Спаського собору, і Моргилевський⁵. Знає її досить гарно й Лев Євгенович Кістяківський⁶, він, якщо потрібно, може дати докладніше, ніж можна написати в листі. Так от я й звертаюся до Вас, вельмишановний Петре Петровичу, повідомте, будь ласка, як стоїть в Вашому музеї справа з робітниками. Чи не можна буде Таїсії Миколаївні працювати в Вашому музеї? Гадаю, що головна матеріальна база її буде десь в іншому місці, але ж, повторюю, що можна зробити лише при умові, коли вона буде мати там хоч маленьку посаду. Не відмовте, будь ласка, повідомте, за що буду вельми вдячний Вам.

За себе поки що нічого не кажу – працюю потроху. Але ж боюся, аби умови роботи не змінилися в нашому музеї взагалі. Сьогодні повернувся з Харкова М.Г. Вайнштейн⁷ (наш завідуючий) і привіз не дуже гарні, на мій погляд, відомості, а саме – Чернігівський музей є думка повернути в соціальний, на зразок Полтавського. Такою ж жертвою намічається ще й Житомирський музей. Перехід до Головнауки, що до повної міри гарантувало б музей від таких експериментів, чомусь затримується, а на Вайнштейна нажимають, хоч к честі його треба сказати, що він особисто не поділяє погляду Головополітосвіти на будівництво соціальних музеїв на зразок Полтавського. Але ж я боюся, коли б він не здався, а тоді працювати буде важко. Можливо, що все це ще перемелеться, але ж в сучасний мент справа стоїть так. Я цілком розумію зараз і його становище, він, безумовно, не хоче псувати музей, але ж від нього будуть вимагати – становище тяжке. Але ж поживемо – побачимо.

Що нового в Києві? Як стоїть справа з пленумом Головнауки, коли відбудеться? Здається, не було б зайвим зняти й питання за скорший перехід музеїв до Головнауки.

Вітайте щиро Михайла Яковича⁸ і всіх киян, що причасні до музейної справи, всіх-всіх. Бувайте здорові, бажаю всього кращого.

Ваш П. Смолічев

м. Чернігів

18 січня 1926 року

Чекаю відповіді: Адреса моя або музей – Селянська, 3, або особистий – Пролетарська, 25.

*Науковий архів Інституту археології
НАНУ. – Ф. 6. – Спр. 43. – Арк. 1 – 2.*

¹ Смолічев Петро Іванович (1891 – 1955) – археолог та історик, протягом 1923 – 1931 рр. очолював історико-археологічний відділ Чернігівського державного музею.

² Курінний Петро Петрович (1894 – 1972) – археолог, музеєзнавець, з 1926 р. директор Всеукраїнського музейного містечка та Києво-Печерського заповідника.

³ Головинська Таїсія Миколаївна – співробітниця Чернігівського державного музею в 20-х рр. ХХ ст.

⁴ Макаренко Микола Омелянович (1877 – 1936) – археолог, мистецтвознавець, 1923 р. проводив археологічні розкопки в Чернігові.

⁵ Моргилевський Іполит Владиславович (1889 – 1942) – архітектор, археолог, протягом 1923-1924 рр. досліджував Спаський собор та Успенську церкву Єлецького монастиря в Чернігові.

⁶ Кістяківський Лев Євгенович (1904 – ?) – археолог, співробітник ВУАК, брав участь в археологічних розкопках на Чернігівщині.

⁷ Вайнштейн Марко Григорович (1894 – 1952) протягом травня 1925 р. – червня 1931 р. очолював Чернігівський державний музей.

⁸ Рудинський Михайло Якович (1887 – 1958) – археолог, досліджував пам'ятки доби кам'яного віку на Чернігівщині.

*Лист П.І. Смолічева до В.А. Шугаєвського*¹

14 вересня 1926 р.

Дорогой Валентин Андреевич!

Сегодня виделся с Грушевским² – речь идет о Вашей статье про план Чернигова 2-й половины XVIII в. и о церкви Михайловской на этом плане³. Статью о гривне Грушевский просит прислать. Передайте Владимиру Геннадиевичу⁴, что деньги на фотографии Грушевский обещал выслать⁵.

Сегодня выезжаю на Черкассы – меня ожидают поля похоронных урн⁶, боюсь, как бы и мне там не сложить своих костей. Поручают мне разыскать там же на Черкащине и триполье⁷, но я всячески отпираюсь, а то может моя поездка затянуться надолго.

В Киеве почти никого нет и в музеях, в частности Щербаківський⁸ вчера выехал в Крым, Куринного нет, Козловская⁹ выезжает в Борисполь, Макаренко – в Прилуки и на Подолию, Рудинский – на Полтавщину. Пока затишье. Но к 3-му октября, думаю, что соберутся, хотя и далеко не все. Если будете писать Вы или от музея, то пишите на адрес редакции “України” (ул. Короленко, № 37, кв. 12 а)¹⁰. Ну, будьте здоровы. Кланяйтесь всем.

Ваш П. Смолічев.

г. Киев.

14/IX – 26.

*Державний архів Чернігівської області. –
Ф. Р-5042. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 3 – 3 зв.*

¹ Шугаєвський Валентин Андрійович (1884 – 1966) – археолог, нумізмат, музеєзнавець, один з перших керівників Чернігівського державного музею, досліджував археологічні старожитності Чернігівщини. У 1926 р. переїхав до Києва, де працював у музейних установах.

² Грушевський Михайло Сергійович (1866 – 1934) – історик, академік Української Академії наук.

³ Йдеться про статтю В.А. Шугаєвського “Чернігів XVIII століття. Кілька подробиць його топографії”, що побачила світ у “Науковому збірнику за рік 1927” (К., 1927).

⁴ Дроздов Володимир Геннадійович (1879 – 1932) – історик, музеєзнавець, у 1925 – 1931 рр. завідувач відділу культур Чернігівського державного музею.

⁵ Очевидно, йдеться про фотоілюстрації до статті В. Дроздова “Датоване культове срібло XVII ст. в Чернігівському державному музеї”, що побачила світ у збірнику “Чернігів і Північне Лівобережжя: огляди, розвідки, матеріали” (К., 1928).

⁶ Маються на увазі поховальні пам’ятки черняхівської культури.

⁷ Старожитності трипільської культури.

⁸ Щербаківський Данило Михайлович (1876 – 1927) – археолог, мистецтвознавець, музеєзнавець.

⁹ Козловська Валерія Євгенівна (1889 – 1956) – археолог, музеєзнавець, досліджувала неолітичні старожитності на Чернігівщині.

¹⁰ Науковий часопис “Україна” видавався з ініціативи М.С. Грушевського протягом 1924 – 1932 рр.

22 березня 1928 р.

Вельмишановний Сергіє Свиридовичу!

Степан Гаврилович Баран-Бутович², який передасть Вам цього листа, сам остально розповість про свою угоду і термін, коли він зможе працювати на Дніпрельстані. Коли я балакав з ним, повернувшись із Києва, він цілком погодився й хоче на цю працю. Інші особи, про яких ми тоді розмовляли, також охоче згоджуються. Пам'ятаєте, я казав Вам про фотографів Вахгаузена і Праута³, так Вахгаузен погоджується працювати навіть увесь сезон, тобто з 1-го травня до 1 листопада. Він людина цілком вільна, нічим не зв'язана, й тому казав, що йому навіть буде краще, коли він буде знати, що може працювати місяців 5 – 6 не менш, а він вільний. Що ж до Праути, то він зможе працювати лише з 1-го вересня, тобто не більше 3-х місяців. Я гадаю, що й цього буде досить. Отож я й прохаю Вас, вельмишановний Сергіє Свиридовичу, не одмовте сповістити, хоч би через Степана Гавриловича Баран-Бутовича про Ваш погляд на це. Відносно Головинської, то вона охоче поїде працювати, єдина затримка – це справа з Музеєм, бо наш директор ясно буде проти цього, саме тут уже потрібно, щоб був певний порядок викликання робітників, пам'ятаєте, як ми говорили, – через Укрнауку.

Що до мене, то я, як і казав Вам тоді, зможу поїхати з 1-го травня, а працювати буду – скільки потрібно буде, бо справа негайна. Чи не маєте будь-яких звісток із Дніпропетровська, як там стоїть справа підготовки до наступної кампанії? Чи вживають будь-яких засобів, чи може сидять та чекають. Ох, як боюся я цього. Адже ж будемо сподіватися на краще. Отже взагалі чи доведеться Вам виїхати 1-го квітня, бо погода ще стоїть не сприятлива для розкопів.

Бувайте здорові, дорогий Сергіє Свиридовичу! Бажаю Вам усього найліпшого. Щиро вітайте всіх – Олексу Петровича⁴, Михайла Яковича (особисто) і всіх, всіх.

*З глибокою повагою до Вас
Ваш П. Смолічев*

22. III. 1928

*Науковий архів Інституту археології НАНУ. –
Ф. 3. – № 79. – Арк. 1 – 1зв.*

¹ Гамченко Сергій Свиридович (1859 – 1934) – археолог, проводив розкопки в районі будівництва Дніпрогесу (Дніпрельстану).

² Баран-Бутович Степан Гаврилович (1877 – 1944) – співробітник Чернігівського державного музею, проводив археологічні дослідження на терені Чернігівщини.

³ Вахгаузен і Праута Павло Костянтинович – фотографи, які брали участь в археологічних розкопках П.І. Смолічева.

⁴ Новицький Олексій Петрович (1862 – 1934) – мистецтвознавець, музеєзнавець, академік Української Академії наук, голова Всеукраїнського археологічного комітету.

*Лист С.Г. Баран-Бутовича до С.С. Гамченка*10 травня 1928 р.
10/V 1928*Вельмишановний Сергіє Свиридовичу!*

П.І. Смолічев, на підставі Вашого листа, повідомив, що для роботи на Дніпрельстані мене можуть викликати з 1/VI. На превеликий жаль, цей термін для мене не зовсім підходить. В ІНО¹ на останньому триместрі у мене лекцій нема, а в досвідній школі заняття продовжуються аж до 20 червня. Я викладаю в двох випускних групах, а тому мушу не тільки напружено працювати до кінця навчального року, але й дати прилюдний звіт за переведений досвід. Усе ж таки бажаю, щоб був час підготуватись до експедиції: переглянути план праці, ознайомити зі збірками Дніпропетровського музею. А тому я вдаюся до Вас із щирим проханням, щоб мене викликали, коли є можливість, на 1-е серпня, а в крайньому випадкові – не раніше 1-го липня.

До цього часу я не одержав ніякого повідомлення від Д.І. Еварницького². Може це слід так розуміти, що я зовсім не буду брати участь у праці на Дніпрельстані? А між іншого, повсталала ціла низка важливих питань, які необхідно розв'язати заздалегідь. Перше за все, коли почнеться робота та як вона плануватиметься? Ясно, що роботи не можна починати раніш спаду повені; крім того, заважатимуть засіви; це повинно відбитися на плануванні роботи. По-друге, як буде розподілено працю між окремими групами робітників: а) термін, б) розподіл територій. Далі, – це саме головне, необхідно уточнити характер праці, детально зазначити певні вимоги до робочих груп, інструтувати їх, щоб було погодження праці окремих груп:

- а) що й як заносити до мапи;
- б) що наносити на кресленики;
- в) що фотографувати, замальовувати;
- г) що, в якому обсязі та в якій формі занотовувати в щоденнику;
- д) може слід би зазначити й самі методи праці, особливо зазначити місця в роботі реєстрації, розшуків та розвідок.

Постає питання й за самий склад груп. Ви правдиво зазначили, що від самого складу груп залежить і успіх роботи. Необхідно знати заздалегідь, з ким доведеться працювати, щоб знати, що може дати кожен зі співробітників, щоб вони теж підготувалися до праці. Необхідно обміркувати й забезпечення належним приладдям та матеріалами.

Зараз у нас в музеї повсталало питання про відпустки та досліди в межах чернігівської округи, і я не знаю, як мені розподілити свій час. Поки що веду підготовчу працю для власних археологічних розшуків.

Вибачте, вельмишановний Сергіє Свиридовичу, що я турбую Вас своїм листом, але гадаю, що ви цілком розумієте й моє становище, коли не знаєш, як планувати свою роботу на наступне літо. Коли Дмитро Іванович вже добрав іншого робітника на моє місце, це було б краще, бо у мене передбачається цікава праця по археологічним розшукам.

*З великою пошаною до Вас
С. Баран-Бутович*

На звороті адреса: Кичкас, Запоріжської округи, Дніпрельстан,
поштова скринька 114, Сергію Свиридовичу Гамченку
від С.Г. Баран-Бутовича
Чернігівський держ. музей

*Науковий архів Інституту археології НАНУ. –
Ф. 3. – № 99. – Арк. 1 – 1 зв.*

¹. Чернігівський інститут народної освіти.

². Еварницький (Яворницький) Дмитро Іванович (1855 – 1940) – історик, археолог, етнограф. З 1927 р. керував археологічними розкопками в районі будівництва Дніпрогесу (Дніпрельстану).